

ISSN 1999-4214 (print)  
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

# ХАБАРШЫСЫ

## ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО  
ГУМАНИТАРНОГО  
ИНСТИТУТА

## BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES  
INSTITUTE

**№4/2022**

Жылына 4 рет шығады  
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год  
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year  
Began to be published in 2001

Астана, 2022

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**  
*Еуразия гуманитарлық институтының доценті, филология ғылымдарының кандидаты,*  
*Астана, Қазақстан*

Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**  
*Еуразия гуманитарлық институтының доценті, философия докторы (PhD)*  
*Астана, Қазақстан*

### **Редакция алқасы**

<b>Аймұхамбет Ж.Ә.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
<b>Ақтаева К.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша
<b>Әбсадық А.А.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
<b>Бредихин С.Н.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
<b>Гайнуллина Ф.А.</b>	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
<b>Ермекова Т.Н.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
<b>Есиркепова К.Қ.</b>	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
<b>Жүсіпов Н.Қ.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
<b>Курбанова М.М.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
<b>Қамзабек Д.</b>	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
<b>Құрышжан Ә.</b>	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
<b>Онер М.</b>	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
<b>Пименова М.В.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
<b>Сайфулина Ф.С.</b>	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмбаев даңғ., 4  
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сауім: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 30.11.2022ж. қол қойылды. Пішімі 60\*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі.

БТ. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**  
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института,  
Астана, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**  
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института,  
Астана, Казахстан

### **Редакционная коллегия**

<b>Аймухамбет Ж.А.</b>	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
<b>Актаева К.</b>	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша
<b>Абсадық А.А.</b>	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
<b>Бредихин С.Н.</b>	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
<b>Гайнуллина Ф.А.</b>	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
<b>Ермекова Т.Н.</b>	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
<b>Есиркепова К.К.</b>	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
<b>Жусипов Н.К.</b>	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
<b>Курбанова М.М.</b>	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
<b>Камзабек Д.</b>	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
<b>Курышжан А.</b>	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
<b>Онер М.</b>	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
<b>Пименова М.В.</b>	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
<b>Сайфулина Ф.С.</b>	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4  
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.  
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт».  
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на  
переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022  
Подписано в печать 30.11.2022ж. Формат 60\*84 1/8. Бум.  
Типогр. Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89  
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

**Chief Editor Daurenbekova L.N.**

*Candidate of Philological Science, Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,  
Astana, Kazakhstan*

**Editor-in-Chief Alimbayev A.E.**

*Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,  
Astana, Kazakhstan*

### ***Editorial Board***

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
- Yesirkepova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabek D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Kuryshzhan A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

*Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect  
Zhumabayev Tel/Fax: (7172) 561 933: E-mail:  
eagi.vestnik@gmail.com, Caïm: ojs.egi.kz*

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No.KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 30.11.2022 Format 60\*84 1/8. Paper.

Printing house Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

©Eurasian Humanities Institute

---

## МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

### ТІЛБІЛІМІ–ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

ӘБДІРӘСІЛОВ Е.Қ., ДӘУРЕНБЕКОВА Л.Н., ЖУНИСОВА Ж.Ә.	Қуғын-сүргін (репрессия) тақырыбына қатысты терминдердің мазмұндық, құрылымдық ерекшеліктері.....	7
БЕГИМОВА Г.А., БАЙБОСЫН Ә.М.	Абай облысындағы түр-түс мәнді топонимдер.....	17
BISMILDINA D., KAMIEVAG., SANDYBAYEVA A.T.	History of television language research in kazakh linguistics.....	25
КЕНЖАЛИНҚ.К., БАЛТАБАЙ Д.Ә.	Кірме сөздердің семантикалық сипаты («шежіре-и теракиме» еңбегі негізінде).....	37
СЕРКЕБАЕВА Г.Ы., БОРАНБАЕВ С.Р.	«Кодекс куманикус» қолжазбасындағы үстеулердің лексика-грамматикалық сипаты.....	47
ТАУБАЛДИЕВ М.Е., ҚҰЛМАНОВ С.	Тіркесті терминдерді аудару мәселелері (Қазақ тележурналистика саласының материалдары негізінде).....	55
ТҰЯҚБАЕВА Р.Р., АШЕНОВА А.Т., ТОЙБЕКОВА С.Р.	Қазақ тілін үйретуде фольклордың маңызы.....	71
ЧУЛАКОВА З.У., ЖУРАВЛЕВА Е.А.	Принципы и способы формирования имени бренда (на примере наименований казахстанских брендов алкогольной продукции).....	81

### ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

БАЙТАНАСОВА Қ.М., ҚАСЕН А.Т., СЕЙПУТАНОВА А.Қ.	Қазақ батырлық ертегілеріндегі «ғажайып туу» мотивінің қызметі.....	90
ЕРЛАНОВА А.Е.	Мәшһүр Жүсіптің ағартушылық бағыттағы өлеңдерінің поэтикасы.....	102
ЕРСАИНОВА А.Б.	Сәбит Мұқановтың әдеби – ғылыми шығармашылығы.....	110
ЖАМАНКОЗОВА А.Т., ЗАГАТОВА С.Б., ТУСУПБЕКОВА М.Ж.	Эмоциональная рефлексия как опыт эстетического анализа в романе А.Нурманова «Гибель кулана».....	118
ЖАНБЕРШИЕВА Ұ.Н., ОРАЛОВА Г.С.,	Сыр еліндегі киелі нысандар жайлы аңыздар.....	126
ЗНАКУЛАҮЕВ А.М., ТАКИРОВ С.У., СОҮЛЕМЕЗ О.	Historical discourse and allusion.....	134
ЖЕТІБАЙ Р.Қ.,	Ж. Нәжімеденов прозасындағы психологизм көрінісі	147

---

КЕНБАЕВА А.З., ПАНГЕРЕЕВ А.Ш., МАМБЕТОВА Г.Ж.	Функции топонимов в эпосе «Едиге» (на материале казахской, каракалпакской и татарской национальных версий).....	155
КУРМАНГАЛИЕВА Г.Т., КАРТАЕВА А.М.	Абайтану ғылымының қалыптасу тарихы.....	166
KRUGLIK J., KOBZHASSAROVA S.T., ZHUMSAKBAYEV A.T.	The principle of historicism in the works of A. Kekilbayev.....	173
SARSEMBAYEVA S., AITUGANOVA S.Sh	Poetics of the literary simulacrum.....	180

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА  
ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF  
TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE**

ЖОРОКПАЕВА М.Д., ОРАЛБЕКОВА А.А., ШАДИЕВА. Н.Х.	Медициналық жоо-да қазақ шетел студенттерін оқытудағы оқытушының кәсіби-педагогикалық қызметінің ерекшелігі.....	187
---	--	-----

**ҒАЛЫМ. ТҮЛҒА. ҚАЙРАТКЕР**

ДӘУРЕНБЕКОВА Л.Н.	Амангелді Құсайынұлының білім берудің ұлттық моделін қалыптастырудағы ұстанымы.....	198
-------------------	--	-----

MPNТИ 17.71.91 (574.54)

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2022-4.13>Ү.Н. ЖАНБЕРШИЕВА<sup>1</sup> Г.С. ОРАЛОВА<sup>2</sup> 

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан  
(e.mail: aidyn42@mail.ru, gulzi-oralova@mail.ru)

## СЫР ЕЛІНДЕГІ КИЕЛІ НЫСАНДАР ЖАЙЛЫ АҢЫЗДАР

**Аңдатпа.** Мақалада Сырда туған аңыздардағы киелі нысандар туралы сөз болады. Аңыз әңгімелердегі рухани құндылықтар киелі жерлер географиясы негізінен білім ретінде көрініс табады.

Ата-бабадан келе жатқан дәстүрді жалғастырып, қасиетті де киелі жерлерді құрметтеу арқылы ұлттық болмыстың аңыздардағы көрінісі ашылады.

Сыр еліндегі киелі орындардың ғибраттық үлгісі айқындалды. Аңыз-әңгімелердегі киелі орындардың танымдық қызметі сарапталды.

Орта Азияға мәлім Хорасан ата, Оқшы ата, Марал ишан сияқты дін қайраткерлері туралы аңыздардан дәйектеме келтірілді. Сырда туған аңыздардағы киелі орындар мен діни-ағартушылық ой-сана назарға алынды. Аңыздардағы тарихнамалық база ашылып, саяси және рухани мағынасына баға берілді. Киелі орындар туралы зерттеуші ғалымдардың пікірлерін салыстыра отырып, өзіндік тың тұжырым жасалды.

Қазақ ғылымындағы фундаментальды зерттеулерге сүйене отырып, бүгінгі заман тұрғысынан талданды.

Аңыздардағы киелі нысандарға дәйектеме беріліп, тарихи тұлғалардың дүниетанымын ашу көзделді.

Сырда туған аңыздардағы киелі нысандар ұлттық құндылық екені дәлелденіп, ұлағаттық ойлардың мағыналық ерекшеліктері ашылды.

**Түйін сөздер:** аңыз-әңгіме, киелі нысан, сакральды ескерткіш, рухани мұра, әулие, ишан, ахун, діни-ағартушылық.

**Кіріспе.** Еліміздегі рухани байлықтарды түгендей бастаған кезде халық тағдырының шынайы көрінісін, ұлттық мүдде мен болмыс бітімін айшықтап беретін әлі күнге жігі ашылып, арнайы зерттелмеген мәселелер көп. Соның бірі – қазақ фольклорының ең құнды саласы аңыздар. Халқымыз аңыз-әңгіме арқылы ұрпаққа бай мұра қалдырып отырған.

Аңыз туралы әлемдік ғалымдар С.Н. Азболов, В.Е. Гусов, В.К. Сокалова, И. Лоренов, В.В. Бартольд т.б. зерттеген. Отандық ғалымдар А. Байтұрсынов, М. Әуезов, Е. Ысмайлов, Р. Бердібай, С. Қасқабасов, М. Ғабдуллин т.б. еңбектерінде сөз болады.

М. Әуезов аңыз туралы: «Тарихта болған адамдар жайында халық шығарған көркем әңгіме», – деп ой түйген. [1, 96]

Әлем елдерінде бүгінде киелі жерлердің географиялық іліміне үлкен қызығушылық бар. Сакральды туризм арқылы сапар шегіп, діни сеніммен олардан күш алатынына сенеді. Киелі жерлерді зерттеу барысында діндердің таралуы мен дәстүрлі діндер туралы ақпарат жасалады.

Сыр елі – әдебиет пен өнердің киелі бесігі.

Сыр елінде халыққа қызмет еткен, тарихта болған киелі адамдардың өмірі мен атқарған игі істері жайлы аңыздар көп. Қазіргі күні киелі орындарға айналған Сырда туған

аңыздардың ерекшелігі мен ислам құндылықтары мен киелі нысаны туралы әлі де айтылмай жүргені айқын. Аңыздық шығармалардағы киелі орындар туралы бірлі-жарым айтылғанмен, арнайы ғылыми зерттеу нысанына айналмаған.

Біз зерттеу жұмысымызда аңыз-әңгімелердің өзегі етіп киелі орындардың маңызын алып отырмыз. Бүгінгі рухани жаңғыру мен әдеби дамудың жаңа кезеңінде Сырда туған аңыздардағы киелі орындар мен исламдық құндылықтарды ашуға көңіл бөлуге ұмтылды.

Сол себепті де Сыр аңыздарындағы киелі орындардың маңызы мен мәніне жаңаша көзқарас тұрғысынан қарап, зерделеу тың ізденіс болып отыр. Халқымыздың рухани азығы, мәдениеті, даналығы, көзқарасы аңыз кейіпкерлері арқылы беріліп, киелі орындардың тәлімдік, тағылымдық мәні ашылатыны сөзсіз. Өнер мен мәдениеттің тамыры тереңге жайылған Сырда қасиетті, киелі орындар мен оның аңыздардағы көрінісі халқымыздың баға жетпес асыл қазынасына айналған.

**Әдістеме және зерттеу әдістері.** Тақырыпты зерттеу барысында қол жеткен тұжырымдар мен түйінді нәтижелер аңыздарда кеңінен насихатталады. Сонымен бірге мән-маңызы ерекше айқындылығымен танылатын киелі орындардағы исламдық құндылықтар айқындалады. Тіршіліктің әлеуметтік маңыздылығы түсіндіріледі. Айтылған мәселелер Сырда туған аңыздардан көрініс тауып алғаш рет зерттеу нысанына айналды. Киелі орындарға бүгінгі күн тұрғысынан баға берілді. Жинақтау, салыстырмалы-типологиялық әдістері қолданылды.

**Талқылау мен бақылау.** Сыр елі қашаннан әдеби шығармаларға бай десек, біз сөз еткелі отырған киелі орындар мен исламдық құндылықтар жөнінде әлі де болса айтылмай жатқан құнды деректер бар. Ғылыми зерттеу нысанына айналмаған Сыр аңыздарындағы құнды дүниелерді жүйелеп, ғылыми болжам жасау жұмыстың өзектілігін айқындайды.

Сыр аңыздарындағы киелі орындар мен исламдық құндылықтарды айқындау зерттеу жұмысының қажеттілігін көрсетеді.

Адам үшін оның игілі үшін, қасиетті орындардың әсерін, ықпалын білу, терең талдап, тұжырым жасауға талпыныс жасалды.

Аңыздардағы киелі орындарға назар аударатын болсақ, негізгі ұстаным исламдық құндылықты айқындауға мүмкіндік жасайды. Біздің көтеріп отырған тақырыбымыз Сыр өңірінде өмір сүрген әулие, баб, пір-ишандар мен ахундар болып отыр. Олар үлкен оқымысты, халыққа кең танылған, есімдері аңызға айналған атақты кісілер болған. Осы танымал кісілермен қатар, діни көзқарас, табиғи құбылыстар байланысты өңірлік деңгейде көптеген назар аударарлық орындар бар. Сол себепті де біздің көтеріп отырған тақырыбымыз әдебиеттану ғылымы үшін аса құнды болып табылады. Киелі орындар туралы аңыздардың шыққан мерзімі, танымдық қызметі, ұлттық сипаты мен исламдық құндылықтарын ашу, тәрбиелік мәнін көрсету жұмыстың мақсаты болып отыр. Осы мақсатқа жету үшін біршама деректер жинау, саралау, ғылыми негіздеу, әдеби процестегі маңызын көрсету басты назарда болды.

**Нәтижелер.** Әдебиеттану ғылымында аңыздардың тілдік-стильдік ерекшеліктері зерттеліп жүргенмен оның кейбір маңызы мен мәні және тәрбиелік ойлары, ұлттық құндылықтары әлі де қарастыра түсетін мәселе болып отыр. Бұл жұмыстың мазмұнын аша түсу үшін аңыздардағы рухани құндылықтарды киелі орындарды сақтап, оны келер ұрпақтың қажетіне жаратудың тағлымдық мәні зор екені сөзсіз.

Аңыз ғылыми дәйек болмауы да мүмкін, бірақ халықтың тарихы, болған оқиғаларға ғылыми болжам жасауға ұмтылды.

Қазіргі таңда қазақ фольклорындағы аңыз-әңгімелер мен географиялық киелі нысандарды зерттеушілер: шежірешілер, археологтар, өлкетанушылар көп. Әр жыл



сайын киелі жерлерді зерттеушілер саны да артуда.

Қазақ әдебиетінің құрамдас бір бөлігі болып табылатын өлке әдебиетінде небір аңыздар туып фольклорлық туындының негізгі көрсеткіші болған.

Біз сөз еткелі отырған тақырып аңыздағы киелі орындар мен исламдық құндылықтардан хабар береді.

Қазақ даласында Алла жолына адал болып, биік парасатымен танылған әулие-әнбиелер болғанын білеміз. Алланың ерекше рахымына ие болған тұлғалар кесенелерін кие тұтып, халық оларға тәу етеді. Ұлы далада киелі жерлер бүгінгі күні ұлттық кодқа айналып отыр. Мәселен, Сыр елінде өсетін ағаштар, тәтті қауыны, күріші, қара қобызы, жыры, күйі ғибадат ететін жерлер т.б. бәрін киелі жерлер дейміз.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «кие», «киелі» деген сөзге мынандай түсінік берілген: кие – көне сөз, бірдеңенің пірі, иесі, қасиетті бар [2, 394] – делінген.

«Киелі Қазақстан» ғылыми-зерттеу орталығының мәжіліс тұжырымдамасында қасиетті киелі нысандарды былайша бөліп қарастырған: «Қазақстандағы киелі жерлер:

1. Халық арасында ерекше дәріптелетін мекен;
2. Ортағасырлық қалалар;
3. Көпшілік зират ететін діни-рухани нысандар;
4. Көрнекті тұлғаларға қатысты ескерткіштер;
5. Маңызды саяси оқиғаларға байланысты орындар, – деген[3, 22].

Осы киелі нысандар жалпы ұлттық және өңірлік болып екіге бөлінеді. Біздің зерттеу объектіміз өңірлік нысандар жайында болып отыр, яғни, Сыр өңірінің киелі орындары мен исламдық құндылықтардың ерекшелігін айту үшін киелі жерлердің географиясына көңіл бөлеміз.

Ислам дінінің Қазақстанға орнығуы, қазақ даласындағы мұсылман дінін ұстану, исламға деген көзқарастар және оның әдебиеттегі көрінісі, киелі орындардың территориялық тұтастығының мәні зор.

Орта Азия қашаннан дін, мәдениет, білім, киелі орындар ошағы болғаны тарихтан белгілі. Ә. Қоңыратбаев: «Орта Азия ренессансының орталығы Х ғасырда Хорезм, Отырар, Бұхара болса, XIV-XV ғасырларда Самарқанд болған», – дейді. [4, 316] Ал Ә. Дербісалиев: «Орта ғасырларда қарыштап дамыған, өзіндік мәдениеті болған Сыр бойының Асанас, Жанкент, Қыштөбе, Заңғарқала, Құмқала, Баршынкент (Сырлытам), Жент, Сығанақ сияқты қалалары мен егінші-қолөнерші қоныстарының қазақ тарихында атқарған ролі, алған орыны жайлы қызғылықты деректер араб-парсы авторлары Эль ад-Дин Ата Мамик Жуайнидің, Рашид ал-Диннің, орыс тарихшылары В.В. Бартольд, А.Ю. Якубовскийдің, С.П. Толстовтың еңбектерінде кездеседі», – дейді [5, 103].

Осы пікірлерге сүйенетін болсақ, Сыр бойында білім мен ғылымның, мәдениеттің өркендеп, мұсылман дінінің орталығы болғандығын байқалады. Қала өмірімен байланысты дамыған өнер-білім және киелі орындардың шығуына септігін тигізген.

Сыр өңірінен шыққан ғұлама ғалымдар Бұхара, Самарқанд, Ташкент қалаларында оқып, білім алған Орта Азияның ғылым, білім, дін орталықтарымен байланыстылық діни сауаттарын арттырып, ислам құндылықтарын ғылыми тұрғыда түсінуге жол ашты.

Бұдан шығатын қорытынды бүгінгі Сыр елінде туған аңыздардағы киелі орындарды өткенсіз сөз ету, тарихи-әдеби дамуымызсыз қарастыру мүмкін емес.

Тарихи сабақтастық, дәстүр сабақтастығы арқылы өткен ата-бабалар жасаған рухани мұраны игеру, үлгі алуды есте ұстаған жөн.

Н. Келімбетов: «Дәстүр халықтың мінез-құлқы мен іс-әрекетінің рухани негізі болып табылады. Мұның өзі дәстүр жалғастығына да тікелей қатысты болып келеді. Өйткені әрбір ұрпақ өзінен бұрын ғұмыр кешкен барлық ұрпақтар жасаған рухани мұраны игеріп, оны жаңа қоғамдық-тарихи жағдайға сәйкес жетілдіріп отыруы тиіс», –

[6,3] деп көрсетті. Олай болса, ғалымдар пікірі діни-ағартушылық бағыт ұстаған діни сауатты адамдар исламияттық идеясын түсіндіруге ұмтылған.

Сыр елінде туып, Орта Азияға белгілі танымал, дін қайраткерлері әулие-әнбие, бабтар, ишандар, ахундар өмір кешкен. Олар жөнінде түрлі аңыздар тараған. Ауған елі мен Бұхара сияқты ірі қалалардан білім алған діни-ағартушылық бағытында халыққа рухани қызмет еткен. Өз заманында да қазірде олардың зираты, кесенесіне барып шарапат, тілек тілеп киелі орынға санаған. Сондай киелі орынның бірі – Орта Азияға кең танымал Әбдіжәлил баб. Хорасан Ата лақап атымен танымал болған Қожа Ахмет Иасауидің інісі болып келеді. Оның күмбезді кесенесі Қызылорда облысының Жаңақорған ауданынан 35 км жерде қос күмбезді кесенеде жатыр.

Хорасан ата туралы аңыздардың бірінде Мекке мен Мадинаға баруға шамасы келмей, қағбаның көлеңкесіне мешіт салдырады. Ол намаз оқып тұрғанда денесі алтындай жарқырап сәуле шашады екен.

Хорасан қожаның басына түнеп, Алладан тілек тілеген халық қасиетті орынға айналдырған. Хорасан ата дін жолындағы жорықтарға қатынасып, Шам қаласынан Бағдатқа дейін онан әрі Бұхара, Самарқанд қалаларына дінді таратушы болған. Қазақтың батырлар жырында Хорасан ата есімі аталып, мешітін қасиетті мекен деп қабылдаған. Мәселен, «Қобыланды жырында»:

Әулиеге ат айтып,  
Хорасанға қой айтып  
Қабыл болған тілегі [7,17]– десе  
«Алпамыс батыр жырында:  
Әуре болып жазған шал,  
Әулие қоймай қыдырып,  
Атақтыларды ардақтап,  
Сандалып келіп түнейді.  
Әулиенің ең зоры  
Аты шыққан әлемге  
Хорасан Ата қауысты [8, 196].

Келтірілген мысалдан Хорасан атаның әулиелік қасиеті ұл сұрағанға ұл, қыз сұрағанға қыз беретін киелі мекенге айналған нысаны сөз болған. Жанрда исламдық ағартушылық бағыт пен иман дінін үлгі ете отырып, өсиеттерінен ғибрат алуды көздеген. Хорасан ата мұсылман дінін таратушы, әскери қолбасшы, діни-ағартушы, емші болған.

Сыр еліндегі қасиетті орынның бірі – Марал ишан Құрманұлының кесенесі. Қызылорда облысының Қармақшы ауданында тұр. Арқа жерінде туып, Сырда мәңгілік мекеніне аттанған. Ол көріпкел, болжағыш, оқымысты діни қайраткер, ағартушы болған. Сыр бойынан Ауған жеріне барып, Ислам Шейхтың медресесінен білім алған бір топ ишандар болған. Солардың ішінде: Құлболды, Марал, Қасым, Айқожа т.б. бар. Марал ишанның баласы Қалмұхамедтің өте білімді, діни сауатты, емшілік қасиеті болған. Марал ишан мен Құлмұхамед ишанның еңселі кесенесі қатар орналасқан. Бұл қасиетті, киелі жерге халқымыз зират етіп түнейді. Алладан тілек тілеп, қасиетті орынға айналдырған, киелі мекен болып саналады.

Бүгінде Қызылорда облысы бойынша жергілікті маңызы бар тарихи-мәдени ескерткіштерге айналған Марал ишан мен баласы Қалқай ишан кесенелері қасиетті де киелі орын саналады. Осы ойымызға дәлел Қармақшылық И.Жұмағұловтың Марал бабаны ұлықтап, тағылымды істерін ел-жұртқа танытып, киелі мекенін паш еткен мына ойлары дәлел бола алады: «Бабамыздың ұлылығына теңдесі жоқ қасиетті аруағына бас ию ерте заманнан бастау алып бүгінгі күнге дейін жалғасын тауып келе жатқандықтан, Қазақстанның түкпір-түкпірінен Марал бабаның басына барып тағзым етушілер саны

жылдан-жылға мыңдаған адамға көбейіп, киелі орын деп есептейді», – дейді. [11, 375].

Марал ишан қорымы бүкіл қазақ халқы үшін де киелі орынға айналып отыр. Марал баба туралы аңыздарда оның киелі «көк асасы» туралы да айтылған. Ұстазы Жам тауындағы Жалаңаяқ ишаннан «көк асаны» шәкірттік жолмен қабылдап алған. Сапалы болаттан жасалып, күміспен көмкерілген, арабша Құран Кәрімнің екінші «Бақара» сүресінен алынған жазуы бар «көк асасы» ұстаз бен шәкірттің арасындағы толық түсіністік, яғни, ұстазының Марал ишан сияқты зиялы ізбасарын табуы деп түсінеміз. Демек, ұлылар ұлықтаған қасиетті діни-ислам дүниетанымы мәңгілік рухани қазына екені сөзсіз. Халықты даналыққа жетектеп, игілікке баулыған Марал ишан осындай киелі дәстүрдің негізін қалаған.

Марал ишан туралы халық арасында аңыз өте көп. Соның бірі Марал ишан бала кезінде Құнанбай ишанның үйінде жалшылықта өтеді. Құнанбай ишанның ұстазы Жам тауындағы Жалаңаяқ болған. Сол кісіге Марал шәкірт болып қабылданады. Қырық шақты шәкірттерін Жалаңаяқ ишан суға түсуге жібереді. Шәкірттер мешітке келіп кіре бастағанда Марал есік алдында тұрып қалыпты.

- Не болды? – деген ұстазына:

- Тақсыр, мына табалдырықтың астында Құран көмулі жатыр. Соны аттай алмай тұрмын, – дейді шәкірт Марал. Қазып қараса табалдырық астынан бір бума құран кітабы шығыпты [3, 92].

Міне, осындай көріпкел, діни-ғұлама, емшілік қасиеті бар Марал ишан кесенесін халық қасиетті, киелі жер деп, зират етеді. Табиғаттың тылсым күші ұрпақтан-ұрпаққа осылай жалғасып келеді. «Ұлы тұлғалар – ұлтымызға ортақ» – десек, олардың кейінгі ұрпаққа берер тағылымы мол екені сөзсіз.

XI ғасырда өмір сүрген Оқшы ата туралы аңыздарда Оқшының шын есімі Ибрагим, ел Көгентүп деп атайды екен.

Ол бір ғана қызы бар егіншілікпен айналысатын кісіге бала болыпты. Қалмақтар елді шауып, оның қарындасын алып кетпекші болыпты. Сол кезде арпа қылтығынан жебе жасап, қалмақ ханын жүректен атып мерт қылады. Жан-жақтан мақтанқұмар жігіттер шығып: «Ханды мен өлтірдім» – деп даурыға түседі. Сол кезде Көгентүп: «Жүрегін ашып қараңдар. Арпа болса менің жебемнен өлген» – дейді. Ханның жүрегін ашса, арпа жебесі қадалған екен. Содан бастап Көгентүп Оқшы атаныпты. Аңыздың ұлттық сипаты басым, ұлттық намыс үшін қалмақ ханын өлтірді. Қазіргі рухани мұраларымызды қайта жаңғыртып, болашаққа бағдар жасауда, Оқшы атаның мазары киелі орынға айналатыны анық.

Сыр өңірінің киелі орындары мен исламдық құндылықтарға мысалдар келтіре беруге болады. Ойымызды нақтылау үшін қасиетті құтты мекенде өмір сүріп, діни-ағартушылық атқарған діни қайраткерлер туралы қаншама жұмбақ шешілмеген мәселе жатыр десеңізші.

Сыр елінде осындай киелі орындар көп, оның бәрін айтып шығу бір мақалада мүмкін емес. Солардың кейбіреуіне ғана тоқталдық.

Діни атақ, дәреже туралы түсініктеме беріп өтуді жөн көрдік. Араб-парсы сөздігінде:

Әулие (уәли) – арабша Алланың досы, шәкірттердің қамқоршысы, қазақша қасиетті ишан – рухани ілімді толық игерген, кемел адам, ахун – парсыша мұсылмандық діни лауазым, тәрбиеші ұстаз, – деп көрсеткен [9]. Алла жолына түсіп, дінді уағыздаушы ұстаздарды осылай атаған.

А. Сейдімбек: «Ұлы дала көшпенділері XX ғасырдың басына дейін саяси-элеуметтік тағдырын Сырдың бойында тоғыстырып отырған. Осынау тарихи үрдіс өнерпаздық дәстүрге де ықпал етіп, иісі қазақ даласындағы өнер мектептерінің тоғыса

түрленуін қамтамасыз етіп отырған», – дейді [10, 3].

Жоғарыда келтірілген киелі орындар туралы деректерден Хорасан ата, Оқшы ата, Марал ишандар діни-ағартушылық бағытындағы адам болмысына көңіл бөлгені байқалады. Діни-ағартушылық бағыт біріншіден аңыз жырларда көрініс берген, екіншіден, халықтың ой-санасы сауаттануымен өрбіген, үшіншіден, тәрбие арқылы ойшылдық бағытта дамыған деп ой түйдік. Осылайша, қазіргі заманғы ғылыми әлемде киелі жерлер туралы зерттеу белсенді дамып келеді. Сол себепті Сыр еліндегі кең дерек көзі мен тарихнамалық базаны ашуда аңыз әңгімелердегі киелі орындар мен саяси және рухани мағынаны дамытуда белгілі бір жетістіктерге қол жеткізуге болатыны анық.

**Қорытынды.** Қазіргі уақытта рухани құндылықтарды ел игілігіне қолдануда, киелі нысандар этникалық және ұлтаралық сәйкестіктің критеріі болып табылады. Халқымыз ата-бабадан келе жатқан дәстүрді сақтап, тарихи жерлер мен ұлы тұлғаларды құрметтеу арқылы ұлттық қасиеттілікті анықтай түседі.

Аңыз-әңгімелердегі киелі орындар сөз өнері тарихындағы рухани құндылықтар болып табылады.

Жаңа Қазақстанның болашағына негіз болатын өткен тарих, мәдени мұраларды келешек ұрпақ қажетіне жарату үшін жаңаша зерттеудің керектігі анық. Қазақстанның мәдени мұраларды игеру жолындағы мемлекеттік бағдарламалардың нысанындағы маңызды мәселелердің бірі екеніне дау жоқ.

Әдеби-мәдени мұралар өлке әдебиетінде өзіндік орынға ие десек, Сыр елінде туған аңыз-әңгімелердегі киелі орындар мен оның тәрбиелік мәні халыққа кең тараған аңыздардан дәйектемелер келтірілді, өсиеттік ойлар ғылыми айналымға түсті.

Зерттеу жұмысымызды қорыта келе, мынандай болжамдар жасалды:

- Киелі орындар туралы аңыздарда ғибраттық ойлар айтылған;
- Сыр еліндегі киелі орындардың танымдық қызметі басым;
- Киелілік – бұл қоғам өмірі мен мәдениетінің бөлігі.

Түйіндей келгенде, фольклор үшін аса маңызды сараптамалар жасалып, өзіндік ғылыми болжам айтылды. Демек, киелі орындардың танымдық қызметі ашылды. Сыр елі тарихындағы әдеби мұраларымызды қайта жаңғыртып, ұрпақ санасына жеткізуде аңыз-әңгімелердің тағылымын сараптадық. Ауызша халық дәстүріндегі аңыздардағы киелі нысандар мен діни мұраның тарихи және мәдени нысандардың көрінісі анықталды. Ұлтымыздың бүкіл болмыс бітімін танытатын, рухани өрісі мен талғамын танытатын киелі нысандарды зерттеуде қыруар істер күтіп тұрғаны анық.

*Мақала ҚР БҒМ Ғылым комитеті қаржыландыратын №АР14870690 «Сыр өңірінің киелі орындары мен ислам құндылықтарының әдеби-танымдық ерекшеліктері» ғылыми жоба аясында жазылды.*

### Әдебиеттер

1. Әуезов М. Уақыт және әдебиет.–Алматы: Ғылым, 1962. – 430 б.
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі.–Алматы: Дайк Пресс, 2008. – 968 б.
3. Сыр бойының сакралды ескерткіштері. –Қызылорда: Тұмар, 2019. – 432 б.
4. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. –Алматы: Ана тілі, 1981. – 288 б.
5. Дербісәлин Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. –Алматы: Рауан, 1995. – 237 б.
6. Келімбетов Н. Қазақ әдебиетінің бастаулары. –Алматы: Ана тілі, 1998. – 256 б.
7. Батырлар жыры. 1 том.–Алматы: Жазушы. 1986. – 264 б.
8. Батырлар жыры. 2 том. –Алматы: Жазушы. 1986. – 288 б.
9. Оңдасынов Н. Арабша-қазақша түсіндірмелі сөздік. 1 том. –Алматы: Мектеп, 1984. – 256 б.
10. Сейдімбек А. Сыр елі – өнердің киелі бесігі. [Мәтін] Егемен Қазақстан. 21.05.1997.
11. Сыр еліндегі діни-ағартушылық ой-сана. –Алматы: Орхон баспа үйі. 2010. – 440 б.

**У.Н. ЖАНБЕРШИЕВА, Г.С. ОРАЛОВА**

Кызылординский университет имени Коркыт ата, г. Кызылорда, Казахстан

**ЛЕГЕНДЫ О СВЯЩЕННЫХ ОБЪЕКТАХ В РАЙОНЕ СЫР**

**Аннотация.** В статье говорится о сакральных предметах в легендах района Сыр. Духовные ценности легенд и география святых мест в основном отражаются как знания народа.

Продолжая традиции, переданные от предков, уважая священные и святые места, раскрывается выражение национального самосознания.

Определена модель святых мест в районе Сыр. Проанализирована познавательная функция легендарных святых мест.

Пересказываются легенды о таких религиозных деятелях, как Хорасан Ата, Окши Ата, Марал Ишан, которые были известны в Средней Азии. Раскрыта историографическая база легенд, оценено их политическое и духовное значение. Сопоставив мнения ученых-исследователей о святых местах, были сделаны определенные выводы.

В исследовании раскрыто мировоззрение исторических деятелей, доказано, что сакральные предметы, упомянутые в легендах, являются достоянием нации.

**Ключевые слова:** легенда, святыня, сакральный памятник, духовное наследие, святой, ишан, ахун, религиозное образование.

**U.N.ZHANBERSHIYEVA, G.S.ORALOVA**

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

**LEGENDS ABOUT SACRED SITES IN THE SYR REGION**

**Annotation.** The article talks about the sacred objects in the legends, born on the Syr. The spiritual values of legends and geography of holy places are mainly reflected as knowledge.

Continuing the traditions passed down from the ancestors and respecting sacred and holy places, the expression of national identity in legends is revealed.

An exemplary model of holy places in the Syr region has been identified. The cognitive function of holy places in legends is analyzed.

A legend is given about such religious figures as Khorasan Ata, Okshi Ata, Maral Ishan, known in Central Asia. Holy places and religious and educational thought were taken into account in the legends born on the Syr. The historiographic base of legends is revealed, their political and spiritual significance is assessed. Comparing the opinions of scholars-researchers about the holy places, a new conclusion was made.

On the basis of fundamental research in Kazakh science, it was analyzed from the point of view of today.

It was intended to reveal the worldview of historical figures, giving references to sacred objects in legends.

It is proved that the sacred objects in the legends born on the Syr have national significance, the semantic features of the legendary thoughts are revealed.

**Keywords:** legend, holy, sacral monument, spiritual heritage, ishan, akhun, religious education.

**References**

1. Auezov M. Uaqyt jane adebiet.–Almaty: Gylym, 1962.–430b.
2. Qazaq tiliniñ tusındırme sozdıgı. – Almaty: Daik Press, 2008. – 968b.
3. Syr boıynıñ sakraldy eskertkışteri. – Qyzylorda: Tumar, 2019. –432b.
4. Qoñyratbaev A. Qazaq folklorynyñ tarihy. – Almaty: Ana tılı, 1981. – 288b.

5. Derbisalin A. Qazaq dalasynyñ jüldydzary. – Almaty: Rauan, 1995. –237b.
6. Kelimbetov N. Qazaqadabietiniñ bastaulary. –Almaty: Ana tılı. 1998. – 256b.
7. Batyrlar jry. 1 tom.–Almaty: Jazuşy. 1986. – 264b.
8. Batyrlar jry. 2 tom.–Almaty: Jazuşy. 1986. – 288b.
9. Oñdasynov N. Arabşa-qazaqşa tüsindirmeli sözdik. 1 tom. –Almaty: Mektep, 1984. 256b.
10. Seidimbek A. Syr eli – onerdñ kielı besigi. Egemen Qazaqstan. 21.05.1997j.
11. Syr elindegi dmi-ağartuşylyq oi-sana. –Almaty: Orhon baspa üii. 2010. -440b.

**Авторлар туралы мәліметтер**

**Жанбершиева Ұлжан Нахатқызы** – филология ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің профессоры, Қызылорда, Қазақстан

**Жанбершиева Улжан Нахатовна** – кандидат филологических наук, профессор Кызылординского университета имени Коркыт ата, Кызылорда, Казахстан

**Zhanbershiyeva Ulzhan Nahatkyzy**– candidate of Philology, professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

**Оралова Гүлзира Сапарқызы** – филология ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің қауымдастырылған профессоры, Қызылорда, Қазақстан

**Оралова Гүлзира Сапаровна** – кандидат филологических наук, ассоциированный.профессор Кызылординского университета имени Коркыт ата, Кызылорда, Казахстан

**Oralova Gulzira Saparkyzy** – candidate of Philology, professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.